

УДК 821.161.3.09(075.3=161.3=161.1)

ББК 83.3(4Бел)я721

Б43

А ў т а р ы:

З. П. Мельнікава («Васіль Быкаў», «Рыгор Барадудлін»); Г. М. Ішчанка («Ніл Гілевіч»); М. І. Мішчанчук («Іван Навуменка», «Яўгенія Янішчыц»); М. І. Мішчанчук, І. М. Гоўзіч («Паэзія»); М. І. Мішчанчук, М. І. Яніцкі («Іван Шамякін»); Г. М. Снітко («Беларуская літаратура перыяду 1966—1985 гадоў»); І. А. Швед («Эрнэст Хемінгуэй», «Генрых Бёль»); І. М. Гоўзіч («Міхась Стральцоў»); В. М. Смаль («Іван Чыгрынаў»); У. А. Сенькавец («Георгій Марчук»); С. М. Шчэрба («Аляксей Дудараў», «Беларуская літаратура на сучасным этапе (з сярэдзіны 1980-х гадоў)»); У. А. Лебедзеў («Проза»); Н. Д. Андрэйкавец, М. І. Яніцкі («Драматургія»)

Р э ц э н з е н т ы:

аддзел грамадска-гуманітарнай адукацыі Мінскага гарадскога інстытута развіцця адукацыі (метадыст выш. катэгорыі

В. Л. Душэўская;

настаўнік беларускай мовы і літаратуры выш. катэгорыі гімназіі № 1 імя Францыска Скарыны г. Мінска *Н. І. Целяпун*;

канд. філал. навук, заг. сектара гісторыі беларускай літаратуры Інстытута мовы і літаратуры імя Янкі Купалы і Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі *С. Л. Гаранін*;

член Дзяржаўнай камісіі, канд. філал. навук, дацэнт

М. Ф. Шайлоўская;

настаўнік беларускай мовы і літаратуры выш. катэгорыі сярэдняй школы № 97 г. Мінска *А. І. Савасцянік*

564888

БИБЛИОТЕКА

БрГУ им.А.С.Пушкина

ISBN 978-985-465-592-5

© Афармленне. НМУ «Нацыянальны інстытут адукацыі», 2009

ІВАН ЧЫГРЫНАЎ (1934—1996)

Народны пісьменнік Беларусі І. Чыгрынаў прадоўжыў справу К. Чорнага, І. Мележа, В. Быкава ў стварэнні народнага эпасу. Таленавіты, самабытны мастак слова — аўтар шматлікіх апавяданняў, раманаў, п'ес, кінасцэнарыяў, крытычных і публіцыстычных артыкулаў — грунтоўна выпісаў Беларусь і беларусаў у віры розных падзей: у часы сівой даўніны, у гады ваеннага ліхалецця, у часы пасляваеннай галечы і ў 80–90-я гады ХХ стагоддзя. Яго героі адначасова звычай-

ныя і незвычайныя людзі, якіх мы сустракаем у паўсядзённым жыцці, з якімі мы жывём побач — дарослыя і дзеці, сяляне і гарадскія жыхары, гістарычныя асобы і героі Вялікай Айчыннай вайны, якімі нельга не захапляцца, якім нельга не суперыжываць, бо яны «жывыя», натуральныя.

Іван Гаўрылавіч Чыгрынаў нарадзіўся 21 снежня 1934 года ў вёсцы Вялікі Бор Касцюковіцкага раёна Магілёўскай вобласці. Гадаваўся будучы пісьменнік у сялянскай сям'і: бацька — старшыня сельсавета, маці — звычайная працаўніца-калгасніца. Пазней І. Чыгрынаў з вялікай удзячнасцю ўспамінаў маці Хадоску Ігнатаўну, на плечы якой клаўся ўвесь цяжар па выхаванні дзяцей (у сям'і іх было восем). Вялікі ўплыў на станаўленне светапогляду будучага пісьменніка аказаў нацыянальна свядомы дзед Ігнат Міхайлавіч Кажанаў. Дзяцінства Івана, як і многіх пісьменнікаў «філалагічнага пакалення», было абпалена вайной. Перажытае ў гады ваеннага ліхалецця і ў нялёгка пасляваенны час потым было таленавіта адлюстравана ім у апавяданнях «Бульба», «За сто кіламетраў на абед», «Ішоў на вайну чалавек», «У ціхім тумане», «Убаку ад дарогі», раманах «Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві» і іншых. Сам мастак слова так акрэсліў месца вайны ў сваёй біягра-

фiі: «У вайну хапіла ўсім — і дарослым, і дзецям... На вайну прыпала толькі тры няпоўныя гады майго жыцця, але якраз яна стала галоўнай падзеяй, якая вызначыла на доўгі час маю творчасць».

Дарога да ведаў пачалася яшчэ ў даваенны час: у 1940 годзе хлопец пайшоў у першы клас Вялікаборскай сямігодкі. Нямецкая акупацыя перапыніла вучобу, але пасля вызвалення Магілёўшчыны ад фашыстаў будучы пісьменнік зноў сеў за школьную парту і ў 1949 годзе паспяхова скончыў сямігодку. Далей І. Чыгрынаў вучыцца ў Саматэвіцкай сярэдняй школе, якую раней закончыў А. Куляшоў. Той факт, што ў роднай школе некалі вучыўся аўтар паэмы «Сцяг брыгады», як прызнаваўся сам Іван Гаўрылавіч, прымусіў вельмі адказна ставіцца да вучобы і абудзіў жаданне паспрабаваць свае сілы ў літаратуры.

Яшчэ ў школе юнак захапіўся літаратурай, пачаў сам пісаць вершы, таму невыпадкова, што жыццёвы шлях прывёў яго на аддзяленне журналістыкі філфака БДУ, дзе ён пазнаёміўся з маладымі і таленавітымі літаратарамі. Аднакурснікамі І. Чыгрынава былі І. Пташнікаў, В. Адамчык, М. Дземянкоўскі. Студэнцкія гады (1952—1957) сталі часам літаратурных спроб найперш у паэзіі. Так, дэбютны верш «Сон трактарыста» быў надрукаваны ў 1952 годзе ў часопісе «Полымя», потым былі і іншыя вершы ў «Магілёўскай праўдзе», «Чырвонай змене», «Полымі». У год заканчэння універсітэта ў «Чырвонай змене» ўбачыла свет яго невялікая аповесць «Аўгуст Андрэ: тайна адной экспедыцыі» пра подзвіг шведскага інжынера, даследчыка Арктыкі. Сам мастак слова лічыў пачаткам сталай літаратурнай дзейнасці 1961 год, калі ў штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» з'явілася апавяданне «Праз гады».

Таленавіты, амбіцыйны, у лепшым разуменні гэтага слова, мастак, які рана зразумеў, што ад Бога яму дадзены талент, нястомна працаваў на літаратурнай і грамадскай ніве. Пасля вучобы ва універсітэце Іван Гаўрылавіч працаваў на розных пасадах у рэдакцыях выдавецтва «Навука і тэхніка» АН Беларусі (1957—1962), часопіса «Полымя» (1962—1975), працяглы час быў на кіруючых пасадах у Саюзе пісьменнікаў Беларусі (1975—1986). У складзе дэлегацыі Беларусі ўдзель-

нічаў у працы XXXIII сесіі Генеральнай Асамблеі ААН (1978), з 1987 года быў старшынёй праўлення Беларускага фонду культуры. У 1988 годзе абіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, працаваў галоўным рэдактарам часопіса «Спадчына».

У літаратурным, як і ў грамадскім, жыцці І. Чыгрынаў быў максімалістам, таму паспеў зрабіць многае, за што заслужана ў 1994 годзе атрымаў званне народнага пісьменніка Беларусі. Вынікам першых творчых пошукаў у жанры апавядання стаў зборнік «Птушкі ляцяць на волю», які быў надрукаваны ў 1965 годзе. Потым былі і іншыя апавяданні, якія ўвайшлі ў зборнікі «Самы шчаслівы чалавек» (1967), «Ішоў на вайну чалавек» (1973). Аднак І. Чыгрынаў больш вядомы як пісьменнік-раманіст, які пераканаўча паказаў драматычныя падзеі Вялікай Айчыннай вайны. Ён напісаў пенталогію пра нялёгкае выпрабаванні беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны і ў пасляваенны час, якая складаецца з наступных раманаў: «Плач перапёлкі» (1972), «Апраўданне крыві» (1977), «Свае і чужынцы» (1984), «Вяртанне да віны» (1993), «Не ўсе мы згінем» (1996). За першыя дзве часткі ў 1979 годзе аўтар быў уганараваны літаратурнай прэміяй імя А. Фадзеева. Паводле трох раманаў у 1991 годзе на кінастудыі «Беларусьфільм» рэжысёр І. Дабралюбаў зняў шматсерыйны тэлевізійны фільм «Плач перапёлкі». І. Чыгрынаў выявіў сябе і як таленавіты перакладчык «Слова пра паход Ігаравы» (1991), і як драматург — аўтар п'ес «Дзівак з Ганчарнай вуліцы» (1986), «Следчая справа Вашчылы» (1988), «Чалавек з мядзведжым тварам» (1988), «Звон — не малітва» (1988), «Толькі мёртвыя не вяртаюцца» (1989), «Ігракі» (1989), «Прымак» (1994). Уся творчасць пісьменніка — гэта філасофскія развагі над гістарычным вопытам беларускага народа, дзе выяўляецца духоўны стрыжань — ідэя нацыянальнага аднаўлення.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Які ўклад унёс І. Чыгрынаў у беларускую літаратуру? 2. Хто і што паўплывала на станаўленне творчага таленту пісьменніка? 3. Якое месца ў жыццёвай і творчай біяграфіі мастака слова пакінула Вялікая Айчынная вайна? 4. Пералічыце найбольш вядомыя творы народнага пісьменніка. Якой тэме яны прысвечаны?

«ДЗІВАК З ГАНЧАРНАЙ ВУЛІЦЫ»

Вялікая Айчынная вайна пакінула глыбокі след у душах мільёнаў людзей. Яна калечыла людзей не толькі фізічна, але і маральна. Найбольш балюча кожны чалавек перажываў страту на вайне родных і блізкіх. Адну з такіх жыццёвых трагедый і паказвае І. Чыгрынаў у апавяданні «Дзівак з Ганчарнай вуліцы». У гэтым творы аўтар паступова раскрывае спачатку незразумелы для чытыча вобраз старога Дземідзёнка. Пры гэтым галоўны герой так і застаецца загадкай, якую мастак разам з чытачамі спрабуе разгадаць. Ужо першыя радкі апавядання інтрыгуюць чытача пэўнай недагаворанасцю: «А Дземідзёнак пайшоў ад нас. Яго ўжо няма ў гарадку». Хто ж такі Дземідзёнак? Куды і чаму ён пайшоў? У партрэтнай характарыстыцы Дземідзёнка аўтар не выдзяляе нічога незвычайнага: «Ён быў невысокага росту, згорблены, з белай бародкай і такімі ж белымі валасамі, што выбіваліся з-пад саламянага брыля. На незнаёмым была вылінялая сацінавая кашуля з манішкай, падпярэзаная поясам з кутасамі, а на рубчыкавых штанах віднелася некалькі невялікіх латак». Для першага пасляваеннага дзесяцігоддзя такі знешні выгляд чалавека шаноўнага ўзросту быў даволі тыповым. За непрацяглы час жыцця ў гарадку гэты чалавек стаў і старажылам, і прыкметнай асобай на вуліцы Ганчарнай і не толькі. Неабходна падкрэсліць, што любы новы чалавек у невялікіх населеных пунктах карыстаецца павышанай увагай. Таму ў прышлых людзях лягчэй заўважаюцца нейкія адметныя рысы характару і паводзін. Аднак Дземідзёнак знешне нічым не адрозніваўся ад іншых людзей, а ў паводзінах усё ж быў крыху дзівак. Дзівацтва гэтага чалавека заключалася ў тым, што ён купляў птушак і выпускаў іх на волю. Гэта і выклікала цікавасць да яго з боку гараджан, асабліва малечы. І. Чыгрынаў факсіруе ўвагу на непаўторнасці духоўнага свету галоўнага героя, а таксама на пэўнай унікальнасці ў характары і душы кожнага чалавека.

Маці героя-апавядальніка дае характарыстыку паводзінам Дземідзёнка стрымана. На пытанне сына пра гэтага ча-

лавека яна адказвае: «Як хто? Ну, Дземідзёнак і Дземідзёнак. У Дакуліхі жыве». Для большасці людзей асоба Дземідзёнка не выклікала павышаных эмоцый. Жыве чалавек, нічога благага не робіць, ну і няхай жыве, навошта яму ў душу лезці. Тым больш што быў ён чалавекам працавітым, а гэта заўсёды цанілася ў народзе. Нават жывучы на кватэры, пенсіянер прыкладваў гаспадарскую руку там, дзе іншы нават і не падумаў бы: «Бывае, дзянёк бегае вакол хаты, корпаецца то ў гародчыку, то двор падчышчае, ды і на вуліцы насупраць Дакуліхінай хаты не тое, што ля іншых, — чыста». З адметных рыс характару Дземідзёнка можна выдзеліць ветлівасць і стрыманасць, што толькі ўзмацняла яго станоўчую рэпутацыю.

Найбольш прыязна да Дземідзёнка адносілася Дакуліха, у якой ён жыў. Гаспадыня ў сваім кватаранце бачыла высакароднасць і маральную чысціню, таму вельмі тактоўна да яго ставілася. Пазней жанчына нават адмовілася ад грошай за кватараванне і ўсімі магчымымі сродкамі спрабавала абараніць старога лесніка ад людской надакучлівасці. У фінале твора мы бачым, як шчыра гэтая жанчына спачувае чужому гору: «Ты можаш не заходзіць, — з дакорам зашаптала яна. — Чалавек вунь перажывае».

Па-іншаму адносіліся да старога дзеці: яны бегалі за Дземідзёнкам па вуліцы і выкрыквалі яго прозвішча. Характэрна, што ніколі Дземідзёнак не сварыўся на блазнюкоў, бо чалавекам ён быў, відаць, надзвычай добрым. Аднак не ўсе людзі спагадліва і з павагай ставіліся да гэтага дзівака. Хтосьці пускаў плёткі, што птушак Дземідзёнак перапрадае, хоць на пярнатых ён мог патраціць усю пенсію і не пакінуць грошай нават на кавалак хлеба. Іншыя хціва карысталіся яго жаданнем дапамагчы нявольным птушкам. Амаральнасць такіх гандляроў вельмі дакладна характарызуе дыялог: «У гэты момант з сенцаў выкацілася жанчына і гукнула праз двор:

— Колькі ён даў табе?

Адказаў ёй танклявы голас з хаты.

— А божухна! Дык ты ж танна аддаў! — заенчыла кабета.

— А што яны варты, вераб'і тыя, — спрабаваў нехта давесці.

— Варты! Варты! Закаркаў... Што табе, чужых грошай шкада? Не будзь дурнем. Хай пускае на ведер, калі ў яго многа іх! — жанчына сказала гэтак і захіхікала...»

Гэты дыялог прадаўцоў птушак выклікае агіду і абурэнне сквапнасцю і жаданнем абабраць бязмерна добрага і бяскрыўднага чалавека.

Каб зразумець, адкуль з'явілася такое дзівацтва ў Дземідзёнка, неабходна прасачыць жыццё героя да прыезду ў гарадок, у прыватнасці часоў ваеннага ліхалецця.

Падзеі Вялікай Айчыннай вайны пакінулі глыбокі след у душы Дземідзёнка і сталі прычынай яго замкнёнасці. Толькі аднаму чалавеку стары расказаў пра сямейную трагедыю, якая здарылася ў часы фашысцкай акупацыі. Дземідзёнак быў лесніком і жыў на беразе ляснага возера, таму ў гады вайны да яго часта наведваліся партызаны. У той час пад апекай старога жыла трохгадовая ўнучка. За доўгія гады адзіноты жыццё з унучкай стала яго адзінай радасцю. Пра дачку Дземідзёнка аўтар паведамляе: «Да бацькі яе, відаць, нішто не цягнула, і яна ні разу не надумала прыехаць у родныя мясціны». Толькі ў гады ваеннага ліхалецця жанчына наведалася да бацькі, каб пакінуць яму ўнучку. З унучкай стары, відаць, зноў перажыў радасць бацькоўства, і яна для яго стала самым дарагім чалавекам на свеце.

Калі Дземідзёнка забралі немцы, каб даведацца, дзе хаваюцца партызаны, дзяўчынка адна засталася зімой у зачыненай старожцы. На працягу двух тыдняў фашысты катавалі лесніка, аднак ён так і не загаварыў. Стары змог вытрымаць любы фізічны боль, але невыноснымі былі перажыванні за маленькую ўнучку. Стары ляснік паўстаў перад вельмі складанай дылемай: ці выдаць партызанаў і быць з унучкай, ці маўчаць і паставіць пад пагрозу жыццё дзяўчынкі. Якой дарагой ні была для яго ўнучка, ён не пайшоў на змову з сумленнем і не выдаў партызанаў. У гэтым Дземідзёнак выяўляецца чалавекам маральна стойкім, які не хоча рабіць зло нікому, бо для яго чужое жыццё і свабода даражэйшыя за асабістыя. Вытрымаўшы фашысцкія катаванні, страту ўнучкі ляснік перанесці не змог. Пасля вяртання з фашысцкіх засценкаў у доме стары не застаў

дзяўчынкі, а на падлозе ляжала скалелая сінца. Куды падзелася малая можна толькі здагадацца — забралі партызаны ці яшчэ хто, але мёртвая птушка ўспрымаецца сімвалам пакут нявіннай дзяўчынкі. Унучка лесніка сядзела ў халоднай хаце, як птушка ў клетцы. Пасля страты ўнучкі ён вымушаны быў назаўсёды з'ехаць са сваёй хаты. Старожка выклікала ў Дземідзёнка цяжкія ўспаміны пра невядомы лёс унучкі. Душэўныя перажыванні зрабілі старога маўклівым, пагружаным у свае ўспаміны, замкнёным і незразумелым людзям. Таму ў творы дамінуе лірычна-трагедыйна танальнасць.

Толькі ў разняволенні птушак Дземідзёнак знаходзіў душэўнае заспакаенне. У такія хвіліны ён перажываў рэдкія імгненні радасці: «Я загледзеўся на гэтае ціхае хараство прыроды і не заўважыў, як неспадзявана перамяніўся Дземідзёнак. Стары раптам выпрастаўся, памаладзеў і ўжо ад таго ранейшага Дземідзёнка нічога не засталася. Ён з нейкім не па гадах дзіцячым захапленнем пазіраў услед сваім птушкам, якія, трапечучы крыламі, пырхалі з клеткі, і твар яго ўвесь свяціўся.

Нарэшце я ўбачыў чалавека, які перажываў вялікую радасць...» Птушкі сталі для былога лесніка даражэйшыя за грошы і іншыя матэрыяльныя выгоды, таму ён аддаваў усю пенсію за волю птушак. Трымаць у руках птушку для яго было самым вялікім задавальненнем: «Клетку з вераб'ямі... ён ледзь не прыціскаў да грудзей, быццам чалавек баяўся, што вось-вось падыдзе хто-небудзь і не падумае, адбярэ іх у яго».

Дземідзёнак не мог не здагадацца, што людзі карыстаюцца яго дабрынёй і выманьваюць грошы. Аднак яго гэта не турбавала. Прымаючы правілы гэтай своеасаблівай гульні, ён мог патрымаць у руках птушку, і гэта для яго было важнейшае за ўсё. Птушкі, як частка прыроды, з якой стары за доўгія гады зжыўся, сталі гаючымі лекамі для спакутаванай душы. Калі людзі даведаліся пра асабістую трагедыю Дземідзёнка і перасталі прадаваць птушак, то жыццё яго страціла сэнс і не прыносіла задавальнення: «Ён жа гэтымі птушкамі і жыў адно апошні час». Былы ляснік стаў зусім маўклівым, а праз нейкі час і зусім з'ехаў з гарадка.

Герой-апавядальнік у творы «Дзівак з Ганчарнай вуліцы» дае ацэнку многім героям і эпізодам твора, ён і падсумоўвае фінал гэтай гісторыі: «...Я хацеў памагчы чалавеку загаіць рану. І так няўмела ўзяўся за гэта. Лепш бы не брацца зусім. Бо не кожная рана паддаецца лекам. Асабліва, калі на душы...» Тым самым аўтар даводзіць чытачам, што ў адносінах з людзьмі абавязкова павінна быць тактоўнасць і далікатнасць, бо нават добрымі намерамі — словам ці справай — можна пакрыўдзіць чалавека, зрабіць яму балюча. Кожны чалавек — гэта адметны, унікальны духоўны свет, які заслугоўвае ўвагі і павагі.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Які след у душы «дзівака з Ганчарнай вуліцы» пакінула вайна і чаму? 2. Як ставіліся людзі да Дземідзёнка? Ці разумелі яны яго? 3. Якімі мастацкімі прыёмамі раскрываецца вобраз галоўнага героя апавядання Дземідзёнка? 4. Якія традыцыйныя каштоўнасці сцвярджае І. Чыгрынаў на прыкладзе галоўнага героя?

«У ЦІХІМ ТУМАНЕ»

Апавяданне «У ціхім тумане» раскрывае яшчэ адну чалавечую трагедыю, якая адбылася ў час Вялікай Айчыннай вайны. Першапачатковая назва апавядання «У ціхім тумане» — «Маці». Яно было надрукавана ў 1963 годзе ў часопісе «Полымя», аднак крытыка непрыхільна сустрэла гэты таленавіты твор. Ідэйная накіраванасць апавядання не адпавядала ідэалагічным устаноўкам тагачаснай крытыкі. Менавіта па гэтай прычыне ў выдавецтве «Беларусь» было затрымана выданне першай кнігі маладога аўтара. Зборнік «Птушкі ляцяць на волю» быў выдадзены, але твор «Маці» пэўны час не перадрукоўваўся. Тым не менш, у 1970 годзе апавяданне было надрукавана на рускай мове (у перакладзе Э. Карпачова) у маскоўскім часопісе «Дружба народаў» пад назвай «В тихом тумане». На беларускай мове твор «У ціхім тумане» чытачы зноў змаглі прачытаць толькі ў 1984 годзе ў першай кнізе трохтомнага выдання твораў І. Чыгрынава.

Галоўнай гераіняй апавядання «У ціхім тумане» з’яўляецца немаладая жанчына Рэйдзіха. Першыя старонкі твора не даюць адказу на пытанне, што гэта за загадкавая жанчына. Яна надвечоркам з’явілася каля вёскі Бароўка, і першай яе ўбачыла Тараськава Ганна. Аўтар гаворыць, што Ганна «схамянулася», убачыўшы яе, і гэта адразу выклікае ў чытача цікавасць да гераіні. Знешні выгляд Рэйдзіхі даволі дзівакаваты: «Згорбленая, маленькая Рэйдзіха стаяла перад Ганнаю босая — ногі былі парэпаняны, з пакручанымі пальцамі, як у вялікай птушкі, скінутай аднекуль з гнязда: яна чаплялася сваімі кіпцюрамі, каб перастаць нарэшце падаць, неяк затрымацца хоць тут на зямлі. Палаплены зялёны андарак ледзь не даставаў ёй да пятак. Не была асабліва новаю і доўгая сацінавая кофта, якую Рэйдзіха насіла навыпуск, так, што з-пад яе толькі звісаў вышываны фартух. Затое на галаву была павязана прыгожая, яшчэ амаль не панашаная гарусоўка з чорнымі махрамі». Такі выгляд і вопратка даволі тыповыя для старой беларускай сялянкі. Аднак аўтар параўноўвае яе са спалоханай птушкай, і гэта выклікае пэўнае спачуванне да жанчыны. Спачуванне ўзмацняецца, калі мы даведваемся, што Рэйдзіха — маці здрадніка-паліцая Якава. З часу трагічных падзей Вялікай Айчыннай вайны прайшло каля трыццаці гадоў, але не ўсе душэўныя раны загіліся, таму Рэйдзіха пакорліва гатова была прыняць любую рэакцыю землякоў.

Тым не менш, мацярынскія пачуцці перамагаюць, і яна ў пошуках магілы сына з’яўляецца ў Бароўках. Ёй балюча і сорамна за сына, таму яна прыйшла ў вёску пад вечар, каб менш людскіх вачэй яе бачылі, каб менш часу быць сярод пакрыўджаных Якавам. Рэйдзісе няёмка прызнацца, з якой мэтай яна прыйшла ў вёску, таму даводзіцца гаворыць, што зайшла па дарозе ў Забор’еўскую царкву. Параўнанне яе з падстрэленай варонай яшчэ больш узмацняе трагедыянасць вобраза: «...Старая раптам затужыла моцна і, уздыхаючы, захадзіла босая па хаце з кутка ў куток, як падстрэленая варона». Рэйдзіха без знешняй прычыны магла заплакаць, што гаворыць аб глыбокіх душэўных пера-

жываннях жанчыны, якая з-за сына-паліцая шмат гадоў пражыла з болем у сэрцы. Яна не адраклася ад свайго сына, а шкадавала яго, хоць ён і быў здраднікам.

Аўтар не паказвае рэакцыі ўсіх жыхароў вёскі Бароўкі на з'яўленне Рэйдзіхі, але можна здагадацца, што яна была самай рознай, у тым ліку і негатыўнай. Мы бачым толькі рэакцыю Ганны на маці здрадніка і можам зрабіць вывад, што праз яе вобраз пісьменнік увасобіў сваё ўяўленне пра чалавечнасць і ўсёдаравальнасць. Ганна пусціла начаваць да сябе маці паліцая, які забіў яе бацьку. Гэта было зусім неспадзявана для старой, якая была гатовая да крыўды, абраз аднавяскоўцаў, разумеючы, што яе сыну няма даравання. Відаць, і Ганна не чакала ад сябе такога ўчынку. Але менавіта такая ўсёдаравальнасць і міласэрнасць прыносяць Ганне душэўнае заспакаенне: «Вярнуўся неспадзявана ўнутраны спакой і да Ганны. У душы ў яе ўжо чамусьці не было таго ранейшага пачуцця да Рэйдзіхі, якое яна адчула, калі ўбачыла яе на гуцянскай дарозе, — яго быццам рукой хто адвёў». У вобразе Ганны аўтар выяўляе найвышэйшую ступень хрысціянскай літасці і ўсёдаравальнасці, на якую здольны толькі высакародны чалавек. Менавіта праз гэту гераіню пісьменнік раскрывае лепшыя рысы беларускага жаночага характару.

Уся вёска ведала пра неспадзяваную госцю, але ніводзін чалавек не прыйшоў і не стаў дакараць старую за сына. Людзі за ваенныя гады не ачарсцвелі, не сталі жорсткімі, а наадварот, пасля нялюдскіх 1930-х гадоў сталі бліжэй да Бога і хрысціянскіх законаў суіснавання. Аўтар апавядання «У ціхім тумане» ўслед за В. Быкавым сцвярджае, што вайна абудзіла ў людзях усё самае чалавечнае. Менавіта таму бароўцы так тактоўна паводзяць сябе з няшчаснай, знішчанай найвялікшым горам Рэйдзіхай, нягледзячы на тое, што яе сын паліцай Якаў Рэйда спаліў вёску і расстрэльваў землякоў.

Каб зразумець прычыну здрадніцтва Якава, неабходна ўважліва прасачыць гісторыю сям'і Рэйдаў. Агульнавядома, што асновы этыкі, дабрны і маральнасці закладваюцца найперш у сям'і. Маці Якава была жанчынай лагоднай,

добрай і працавітай. Менавіта на ёй трымалася ўся вялікая гаспадарка. Аднак большы ўплыў на хлопца аказаў бацька. Невыпадкова ў творы аўтар падкрэслівае і знешняе падабенства паміж Якавам і Лазарам Рэйдам. Пісьменнік гаворыць, што старэйшы Рэйда быў «чалавек чорны і хмурны». Такім жа вырас і яго сын. Гэтае падабенства, як потым высвятляецца, тычыцца не толькі знешнасці бацькі і сына, але і іх маральных якасцей. Доўгі час Лазар працаваў лесніком і пры пане, і пры савецкай уладзе. Праца гэтая нялёгкая, бо ўвесь час неабходна шукаць кампраміс паміж службовымі абавязкамі і ўзаемаадносінамі з людзьмі. Думаючы толькі пра ўласную выгаду, Рэйда дагаджаў начальству, а простых людзей за братаў не лічыў: «Рэйда службу знаў і нёс спраўна. За гэта пан яму нядрэнна плаціў, а мужыкі клялі і не адзін раз спрабавалі пацэліць з ружжа ў яго шырокую спіну». Праз гадоў дзесяць пасля рэвалюцыі Лазара выгналі з працы за продаж дзяржаўнага лесу. З гэтага можна зрабіць вывад, што яго прынцыповасць не мела нічога агульнага з сумленнасцю. Таму грошы на пакупку маёнтка ў пана маглі быць Лазарам зароблены і не ад мазаля. Гэта ўсё вельмі негатыўна характарызуе Рэйду. Не было ў яго патрэбы мець нейкія чалавечыя стасункі з аднавяскоўцамі. Калі былы ляснік пабудаваў хату на водшыбе вёскі, то паставіў дашчаную агароджу, якая была мяжой паміж Рэйдам і аднавяскоўцамі, у тым ліку і маральнай мяжой. Відаць, такое супрацьстаянне і стала прычынай далейшага незайздроснага лёсу Лазара. Невыпадкова, калі ў калгасе загарэўся кароўнік, то падазрэнне ўпала на яго, і арыштавалі менавіта Лазара Рэйду, чалавека, якога не любілі ў вёсцы. Рэйдзісе з сынам нічога не заставалася, як уцякаць ад раскулачвання.

Аўтар напрамую не тлумачыць прычыну здрадніцтва Якава, але, як можна зразумець, бацькаў прыклад чалавекананавісніцтва, а таксама несправядлівасць людзей і савецкай улады да яго сям'і і маглі стаць прычынай маральнай дэградацыі Якава Рэйды. Ён з'явіўся ў вёсцы ў 1942 годзе разам з карным атрадам фашыстаў. Працэс духоўнага падзення Якава не прасочваецца ў творы, але вынік віда-

вочны. Здраднік з задавальненнем прымае ўдзел у павешанні Тараські і першым падпальвае хату пакаранага. Пасля карнай аперацыі згарэла ўся вёска, і людзі пракліналі не толькі здрадніка, але і яго маці.

Каб зразумець аўтарскую пазіцыю ў творы, неабходна параўнаць варыянт канцоўкі апавядання «Маці», дзе на просьбу Рэйдзіхі паказаць магілу сына Ганна катэгарычна адмовіла: «Ніхто вам не пакажа, цётка Матруна! Ні я, ні хто іншы...», — з фіналам апавядання «У ціхім тумане», дзе жанчыне ўсё ж паказваюць, дзе пахаваны яе сын-паліцай. Фінал апавядання «Маці» ў той час быў у пэўнай ступені апраўданы. Па-першае, таму, што гэта дазваляла ўбегчы твор ад нападкі крытыкі. Па-другое, прайшоў не такі працяглы час пасля вайны, каб чытачы змаглі правільна зразумець і ацаніць хрысціянскую народную ўсёдаравальнасць, у тым ліку і да здраднікаў. Другі варыянт канцоўкі, дзе Рэйдзісе паказваюць магілу сына, больш адпавядае сучасным уяўленням грамадства аб гуманізме і ўсёдаравальнасці.

А. Марціновіч, адзначаючы перавагу гэтай назвы перад першапачатковай назвай «Маці», сцвярджаў: «І сапраўды, яна больш не тое, што дакладная, а выразная, я б сказаў, эмацыянальна напоўненая. Праз гэтыя звычайныя словы яскрава відаць паяднанасць чалавека з прыродай, з усёй яе вечнасцю і загадкавасцю».

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Паразважайце, ці несла адказнасць Рэйдзіха за віну сына-зрадніка? Як вы ставіцеся да маці здрадніка? Чаму? 2. Як праз вобраз Ганны раскрываюцца аўтарскія адносіны да праблемы віны і даравання ў творы? 3. Раствлумачце сэнс назвы твора — «У ціхім тумане». 4. У чым выявіўся новы падыход І. Чыгрынава да асэнсавання тэмы вайны ў апавяданні «У ціхім тумане»?